

PERISCOOP

*Commentaar uit het
Wetenschappelijk Instituut*

Wat beweegt de kiezer?

Wat partijen beweegt, daarover kan men het een en ander vinden in beginselprograms, in verkiezingsprograms en in diverse andere stukken met of zonder officiële status. Zulke documenten zijn voorwerp van systematische analyse. Dit levert overzichten op waarin partijen met elkaar vergeleken worden wat betreft het voorgestane beleid. Soms wordt ingegaan op de politieke filosofieën van de diverse stromingen. Kortom, men heeft publiek toegankelijke stukken, op grond waarvan in redelijkheid over de motieven van partijen gesproken kan worden. Bij kiezers ligt dat anders. We kunnen niet veronderstellen dat zij op grond van de partijdocumenten tot hun keuze komen. Ze nemen er althans meestal niet rechtstreeks kennis van. Kiesgedrag is daarom voer voor sociologen en politicologen.

Modellen en motieven

Voordat men onderzoek kan doen naar de achtergronden van kiesgedrag moet men eerst hypothesen opstellen. Daarin worden verwachtingen omtrent die achtergronden

geformuleerd. Je begint dus met een idee en probeert dat te toetsen. Door de omgang met medemensen komen we op bepaalde verklaringsmogelijkheden. Men zou ook vanuit een bepaalde mensvisie op zulke hypothesen kunnen komen. Dat mag allemaal in de wetenschap. Als er maar netjes getoetst wordt. Het maakt uiteraard wel wat uit met welke hypothesen men op pad gaat. Ze zullen op z'n minst aannemelijk, zinnig, moeten zijn. Anders is het onderzoek een kwestie van weggegooid geld. En de geldstromen zijn nu eenmaal niet onbeperkt!

Het komt er dus op aan hoe zinnig gangbare 'filosofietjes' over kiesgedrag zijn of hoe aannemelijk een mensvisie is op grond waarvan hypothesen worden afgeleid. Hoe men ook tot hypothesen komt, in elk geval kunnen de wijsgerige kenmerken daarvan worden onderzocht en vastgesteld. Het is dus heel misleidend om te doen alsof politicologisch onderzoek neutraal is, niet met onze levensvisie te maken zou hebben. Het aardige van vakwetenschappen is wél dat best hypothesen getoetst kunnen worden onafhankelijk

van de vraag of we ze voor waar houden of niet. Zo kunnen we misverstanden helpen opruimen of tot de erkenning van een beperkte geldigheid worden genoopt op grond van de ervaringsfeiten. Goed onderzoek komt voort uit nieuwsgierigheid en niet uit de vaste wil om de juistheid van onze opvattingen te bewijzen. Vandaar dat vaak heel vrijblijvend over mensvisies gesproken wordt. Men heeft het dan over 'modellen voor menselijk gedrag'. De te toetsen hypothesen zijn 'slechts' op modellen gebaseerd. Niet op geloofsbelijdenissen. Soms echter kunnen we vakwetenschappers betrappen op de neiging meer te willen zijn dan onderzoeker. Dan blijkt ineens de profetenmantel te zijn omgeslagen. Het vak wordt aan 'de Boodschap' ondergeschikt gemaakt; het getuigenis wint het van de toetsing aan de feiten. Vooral voor politieke wetenschappers is dat een verleiding. En dat is heel begrijpelijk.

Wedden op Duindigt

Een heel aantrekkelijk model voor kiesgedrag is dat van de zgn. rationele mens.¹⁾ Hierbij gaat men ervan uit dat mensen, vanuit *economisch* gezichtspunt gezien, verstandig, zo goed mogelijk, optimaal reageren. Rationeel is diegene die een gedrag kiest *dat hem naar verwachting het meeste nut oplevert*. Het welbegrepen eigenbelang staat centraal. D.w.z.: verondersteld wordt dat mensen een helder beeld hebben van hun *belangen* alsmede van de mate waarin die belangen door bepaalde (politieke) keuzen gediend worden. Kiezen in de politiek is technisch van dezelfde aard als wedden (bij de paardenrennen) op Duindigt.

Waar de 'rationele' mens mee te maken heeft dat zijn de verscheidenheid van mogelijkerwijs te winnen prijzen en de kansen om die prijzen te winnen. Aan elke keuze voor een bepaald alternatief, zij het een renpaard of een partij, zijn weer andere kansen op mogelijke prijzen verbonden. Het aantrekkelijke van het model van de rationele mens is dat via een eenvoudige algebrasom is uit te rekenen welke keuze gemiddeld het hoogste nut zal afwerpen. Psychologen hebben

echter allang ontdekt dat mensen niet volgens dit model werken; zelfs al geeft men de opdracht om alleen te mikken op een zo hoog mogelijke opbrengst. Keuzen komen op een andere wijze tot stand dan wiskundige modellen suggereren.²⁾ Dit geeft te denken. Te meer omdat de concrete werkelijkheid ingewikkelder is dan een laboratorium experiment.

Daar komt nog bij dat het model van de rationele mens uitgaat van de idee dat men-

’ Goed onderzoek komt voort uit nieuwsgierigheid en niet uit de vaste wil om de juistheid van onze opvattingen te bewijzen. ’

sen heel standvastig en stabiel hun blik gevestigd houden op hun individuele economische belangen. Als zij van keuze veranderen (een ander paard, een andere partij) dan ligt dat aan veranderingen buiten henzelf (bij de paarden, bij de partijen).

Het mysterie 'CDA'

De keuzen van de burgers worden, aldus het model, bepaald door de vraag wat het meeste voordeel belooft. Je kiest dus voor die partij die zich speciaal voor de economische belangen van jouw soort mensen inzet. Ben je iemand van 'de onderkant' dan voor links; kun je je financieel meer veroorloven,

1) C.v.d. Eijk en B. Niemöller, *Electoral Change in the Netherlands*, Amsterdam 1983.

2) J.A. Michon, E.G.G. Eijkman, L.F.D. de Klerk, *Handboek der Psychonomie*, Deventer 1976. Daarin met name de bijdragen van A.M. Oostlander, C.A.G. Vlek en W.A. Waagenaar.

dan voor rechts. Partijen proberen voor zichzelf vaak het imago te verwerven dat zij de voordelen voor één bepaalde stand of klasse eenzijdig willen vergroten. Zo las schrijver dezes tijdens de campagne voor de Gemeenteraad in de Dorpskrant de volgende advertentie: 'VVD, voor uw portemonnee!'. De plaatselijke partijleiding beleed daarmee haar geloof in het model van de rationele mens; er vanuit gaande dat de belanghebbers wel snaptten wat bedoeld werd.

Zo gezien is het heel onbegrijpelijk dat er partijen kunnen bestaan die de voordelen van de welvaart niet zo eenzijdig willen toedelen als klasse- of standspartijen dat doen. Wie z'n individuele profijt voorop stelt zal, volgens het model, het CDA altijd voorbij moeten gaan. Hoe bestaat het dat toch een hardnekkige 30% of meer CDA blijft stemmen? De situatie wordt nog onbegrijpelijker als we zien dat partijleiders, die immers ook aan het model moeten beantwoorden, niet zo'n positie kiezen dat ze althans aan bepaalde grote groepen het hoogste profijt beloven, hoger dan de concurrerende partijen kunnen doen. Wat een irrationeel CDA en wat een irrationele kiezers! Geen wonder dat politieke wetenschappers die het model van de rationele mens niet alleen hanteren maar ook *aanhangen*, het CDA niet kunnen plaatsen of, uit verlegenheid met de zaak, onze partij maar 'in het midden' laten.³⁾

Wie uitgaat van de ideologie van de nuts-maximalisatie als basis voor individuele keuzen heeft alleen begrip voor partijen, partijleiders en kiezers die ieder hun eigen zelfzuchtige interessen najagen. Volgens een gezaghebbende wetenschapper Downs (aangehaald door Van Eijk en Niemöller⁴⁾ is het enig doel van partijen en hun leiders de vererving van inkomen, prestige en macht. Het gaat politici nooit om een beleid, maar om het profijt. Zij bieden een politiek aan waar een markt voor is, puur om te winnen en om de politieke banen. Kiezers zijn van hetzelfde slag. Zij stemmen alleen op basis van verwacht voordeel. En wel door een keuze voor die gedragingen die met de minste weerstand het hoogste profijt opleveren. Deze

stelling is voor een onderzoeker aantrekkelijk vanwege zijn eenvoud. Te vrezen is dat Downs en anderen het model van de rationele mens als levensbeschouwing serieus *menen*. Vanuit het moeilijk te verdringen behoefte aan moraliteit troost Downs zich met de verwachting dat, door de vrije concurrentie tussen partijen, de kiezer toch aan het langste (democratische) eind zal trekken. We herkennen deze redenering als het geloof in de zichtbare hand die het vrije spel der maatschappelijke krachten toch tot een goede uitkomst voert.

Tussenzang

Downs schetst o.i. de politiek als een in wezen corrupte bende. Toch mogen we de ogen niet sluiten voor het betreurenswaardige feit dat soms, en wellicht door sommigen stelselmatig, aan dit model van 'de rationele mens' wordt beantwoord.

Er zijn er die 'de politiek' vuil vinden en zich bij deze stelling neerleggen. Mengten zij zich in de politiek dan 'betalen ze de politiek met gelijke munt'. De moraliteit komt er niet meer op aan. In theologische termen kan men hen politieke manicheeërs⁵⁾ noemen. Het is beter om ze uit de politiek te weren voorzover de regels van partijen en actiegroepen dat maar mogelijk maken.

Ideologisering van het model van de rationele mens leidt op z'n minst tot een zeer kapitalistische kijk op de politiek. Het verbaast me niet dat van christen-democraten verwacht wordt dat ze deze theorie verwerpen⁶⁾. Christen-democraten typeren politiek als streven naar *recht* waarbij macht in dienst genomen wordt. Voor hen is politiek niet een individueel streven naar profijt waar toe macht wordt gebruikt (of misbruikt). Respect voor collega's noopt me tot de stelling dat in geen van de democratische partijen in

3) V.d. Eijk, *Electoral Change in the Netherlands*.

4) Idem.

5) Een sekte uit de eeuw, die de lichamelijkeheid van de mens van geen belang achtte.

6) D.J. Kraan, 'Politieke rationaliteit'. In: P.B. Lehning en M.P.C.M. van Schendelen, *Actualiteit van politieke filosofie*, Amsterdam 1981.

ons land zó zelfzuchtig geredeneerd en gehandeld wordt als Downs veronderstelt. Toch wordt ons van buiten het CDA bedenkelijk vaak het *als verwijt bedoelde* etiket 'neo-moralisme' opgeplakt. Aandacht voor moraliteit zou ons volgens de gebruikers van dit 'verwijt' van anderen onderscheiden.

Economisch, meer dan profijtelijk

Er is nog heel wat meer aan te merken op de knullige wijze waarop onderzoekers van naam omgaan met het wiskundig model van de rationele mens. Al was het maar het verwaarlozen van de verschillen in voorspellingen van gedrag naar gelang nutsmaximalisatie op korte of op langere termijn wordt nagestreefd. Juist dit verschil zou wat meer inzicht kunnen geven in de huidige partijpolitieke tegenstellingen. Merkwardiger is dat het rationaliteitscriterium zo wordt opgerekt dat het de grenzen van het model ver te buiten gaat. In politicologisch onderzoek gaat het soms alleen nog om een streven te

» Het links/rechts-schema werkt sterk blikvernavend. «

bewijzen dat (en niet om te toetsen of) de politieke keuzen eigenlijk alleen maar door het links/rechts-denken worden beheerst. Het zou hierbij gaan om een tegenstelling, puur op het gebied van de economische politiek. Dat is overigens op zichzelf al een tamelijk breed terrein. Het zou nogal krampachtig zijn om keuzen op dit gebied te herleiden tot de maximalisatie van het persoonlijke profijt.

Het is jammer dat de tegenstellingen in de sociaal-economische politiek nog steeds tot één paar polen (links en rechts) worden herleid. In feite liggen de zaken hier lang niet zo overzichtelijk. Laat staan dat de tegenstellingen tussen partijen op alle gebied door deze zelfde polen zouden worden bepaald.

Het tegendeel is al lang uitvoerig aange-toond.⁷⁾ Op z'n minst is er sprake van een verwarring met de tegenstelling christelijk versus niet-christelijk. Wie toegeeft aan de vraag om zich op een links/rechts-lijn in te delen bewijst daarmee nog niet dat, zoals o.a. Van Eijk en Niemöller menen, zijn keuze op basis van individuele economische doelstellingen gedaan is. De links/rechts-dimensie valt namelijk inhoudelijk niet te benoemen. Ook het defensiebeleid kan basis voor positiekeuzen zijn zonder dat dat aan de rangordening van de partijen te zien is. En zo zijn er tal van andere voorbeelden te noemen. Voor de kiezers liggen bepaalde partijen veel dichterbij elkaar dan in het links/rechts-denken verondersteld wordt. Het links/rechts-schema werkt sterk blikvernavend. Het kan geen bevredigend antwoord geven op de vraag 'Wat beweegt de kiezers?'

Of men zou genoeg moeten nemen met de stelling dat een deel van het electoraat zich alleen maar een bepaald imago wil aanmeten waartoe slechts etiketten nodig zijn.

Links-rechts: een blikvernavend schema

Het links/rechts-schema levert problemen op bij de verklaring van het wisselen van

- 7) – A. Felling, J. Peters en O. Schreuder, *Burgerlijk en onburgerlijk Nederland*, Deventer 1983.
 – A.M. Oostlander, 'Links-rechts, ondersteboven'. In: *Christen Democratische Verkenningen*, 3/81.
 – A.M. Oostlander, 'Over het meten van christen-democraten'. In: *Dorpsdespoten ontronen*, Franeker 1985.
 – J. Peters, 'Religie en Politiek. De relevantie van de religieuze factor in vergelijking met niet-religieuze factoren'. In: *Religie en macht*, Kampen 1985.
 – B. Pijnenburg, 'Herwaardering en deconfessionalisering'. In: *Sociologische Gids*, 1984/6.
 – J.J.A. Thomassen, *Kiezers en gekozenen in een representatieve democratie*, Alphen aan den Rijn 1976.

partij, het zgn. zweven. Het is logisch om te veronderstellen dat kiezers aarzelen tussen partijen die volgens hen politiek niet ver van elkaar verwijderd zijn. Daarom wordt in de regel gedacht dat zetelverlies ten goede komt aan de naastgelegen partij. Grote sprongen, bijvoorbeeld van 'links' naar 'rechts', passen niet in deze logica. Toch blijkt dat kiezers op de Boerenpartij of de huidige Centruumpartij vooral afkomstig zijn uit linkse en extreem-linkse hoek. In Frankrijk won de neo-fascist Le Pen voornamelijk in de linkse bolwerken. Toch worden deze partijtjes uiterst rechts geplaatst. Anderzijds blijken zeer veel voormalige VVD-kiezers systematisch *over* het CDA naar de PvdA te zweven en omgekeerd. Dit zijn voor links/rechts-denkers onbegrijpelijke verschijnselen.

Toch blijft het aannemelijk dat kiezers, van hun standpunt uit gezien, niet over grote politieke afstanden zweven. De partijen kunnen kennelijk ook op andere gronden worden gerangschikt dan die welke de basis van het links/rechts-schema schijnen te vormen. Men kan ze bijvoorbeeld indelen in protestpartijen versus partijen die de huidige maatschappelijke orde willen handhaven. Het kan de kiezers gaan om afkeer van andersdenkenden en anderslevenden versus tolerantie en positieve aanvaarding van anderen. Felle polariseerders en radicaal denkenden tegenover harmoniezoekers.

Klaarblijkelijk is er ook een belangrijke 'dimensie' die betrekking heeft op de christelijke of niet-christelijke basis van partijen. De erkenning van deze politieke dimensies, naast de oude economische getinte polariteit tussen 'openbaar' versus 'privé' of van 'staat' tegenover 'individu', kan allerlei vormen van zweven meer begrijpelijk maken.

De diverse grote en kleine minderheden in ons land stellen verschillende tegenstellingen voorop. De PvdA en de VVD zoeken het nog steeds in de oude links/rechts-polariteit, die op slechts enkele economische thema's slaat alsmede op een defensiepolitieke tegenstelling.

Het CDA vindt zijn identiteit in de christelijke

politiek en sociale tradities, principes en organisatiestructuren. Datzelfde geldt voor klein-confessioneel, zij het dat kerk en geloofsbelijdenissen daar een centrale positie innemen. Voorzover andere partijen het 'niet-christelijk' zijn voorop stellen, vormen zij de tegenpool van het CDA. Klein links en extreem rechts zijn primair protestpartijen. Hun kiezers voelen zich veel minder verwant met belangrijke elementen van de maatschappelijke en politieke orde. Zij staan naar hun mening tegenover 'de grote partijen'. Men kan, mede op grond van onderzoeksresultaten, stellen dat partijen in de eerste plaats van elkaar verschillen omdat ze verschillen in hun visie op *het belang van bepaalde politieke tegenstellingen*. Indien ze *dezelfde* tegenstellingen van doorslaggevend belang achten dan kunnen ze daarbinnen nog verschillen in hun keuze voor *de ene of de andere positie*.

Wat gebeurt bij zweven?

Soms veranderen kiezers van partij omdat de partijen andere politieke posities gaan innemen. Ze worden bijvoorbeeld rechtser dan voorheen of minder uitgesproken christelijk, of ze krijgen concurrenten die beter op onlust- en protestgevoelens inspelen. De kiezers hebben dan reden om te aarzelen en eventueel een ander alternatief te zoeken. Zweven kan ook voorkomen omdat de kiezer zelf veranderd is. Hij blijft bijvoorbeeld bepaalde tegenstellingen op het gebied van de economische politiek doorslaggevend vinden maar verandert van positie, kiest nu VVD in plaats van PvdA. De kiezer heeft zijn vertrouwen in de mogelijkheden van de staat verloren. Daarom zweeft hij van PvdA *over* het CDA naar de VVD. Het CDA is voor hem geen alternatief want die partij vindt bepaalde economische tegenstellingen niet van doorslaggevend belang. 'Openbaar'-tegen-'privé' zegt het CDA niet veel. Het gaat die partij om een verantwoord beheer en met dat doel voor ogen worden praktische oplossingen gekozen, geen dogmatische.

Wie weet verliest de kiezer niet zozeer zijn vertrouwen in de mogelijkheden van de

overheid, maar ziet hij met het CDA in, dat dat vertrouwen zijn stemgedrag niet moet bepalen.

Hij concludeert dat de christelijke mens- en maatschappijvisie veel vruchtbaarder is voor de politiek. Cultuur en onderwijsbeleid komen binnen zijn horizon. Zorgvuldigheid met relaties, en kwesties van leven en dood, de rol van geïnspireerde sociale organisaties, dat worden belangrijker zaken.

De kiezer zweeft nu naar het CDA. Niet zozeer omdat hij over de rol van de overheid in de economie sterk van mening veranderd is, maar omdat hij voor die kwestie en de daarbijbehorende politieke tegenstelling minder belangstelling heeft. Natuurlijk kan partijwisseling ook optreden omdat men op beide manieren andere opvattingen is gaan huldigen, d.w.z. zowel inzake het stemgedrag bepalend belang van bepaalde tegenstellingen als inzake de positie die hij in die tegenstelling inneemt.

Politieke wetenschappers moeten er maar mee ophouden, alle partijen op één lijn te plaatsen.

Voer voor psychologen

Het is jammer dat nog steeds zoveel onderzoekers uitgaan van het dogma van de sociaal-economische links/rechts-tegenstelling, ja, de waarheid daarvan steeds weer willen bewijzen! Wil men met vrucht nagaan wat de kiezer beweegt, waarom hij eventueel 'zweeft', dan zal men per partij moeten nagaan waarom daarop wordt gestemd. Per

partij zal men dan kwalitatieve en kwantitatieve kenmerken vinden. Dat wil zeggen, men krijgt inzicht in wát voor kwesties die partij belangrijk vindt en welke antwoorden die partij op die kwesties geeft.

Politieke wetenschappers moeten er maar mee ophouden om alle partijen op één lijn te plaatsen. Een grondige vergelijking van de diverse verkiezings- of beginselprogramma's kan hen de nodige aanknopingspunten bieden. Daaruit wordt zichtbaar dat de politiek niet zo plat of ééndimensionaal is. Door wat minder ideologische verbondenheid met het links/rechts-denken wordt hun vak verrassingsvoller, leuker, rationeler, wetenschappelijker.

Conclusies voor het CDA

In de verkiezingscampagne worden bepaalde thema's centraal gesteld en andere niet. Dat gaat niet vanzelf maar dat wordt beïnvloed door ideologische voorkeuren. Kwesties van leven en dood worden door sommige partijen als vraagstukken gezien die 'niet in de partijpolitieke sfeer mogen worden getrokken'. Toch is het goed mogelijk om op passende wijze de verschillen in inzicht over deze vraagstukken uiteen te zetten. Hetzelfde geldt voor de betekenis van (geïnspireerde) maatschappelijke organisaties, de bestuursvorm van het onderwijs etc.

Het gaat er in de politiek, net als in de wetenschap, primair om dat de juiste vragen worden gesteld. Het CDA heeft daar een opvatting over. Wij moeten dus *onze* vragen stellen en ons niet beperken tot een positiekeuze in de vragen van anderen, met name niet als we die vragen minder relevant achten! Een partij die anderen volgt kan niet werven. Het stemmen op zo'n partij is zelfs af te raden. Een partij met een 'C' in de naam verdient pas ons vertrouwen als ze geïnspireerd door die 'C' de toon zet, de agenda van de discussies bepaalt.

A.M.O.

